

“Şerê Kolana Qumriyê”: Beyteke Tarîxî ji Dawiya Sedsala 18an

Yaşar Kaplan*

Kurte. Di vê kurtenivîsarê de nimûneyeke ji cureyê “beyt” yê edebiyata devkî hatiye pêşkêşkirin, bi navê “Beyta Şerê Kolana Qumriyê”. Ev beyt bi taybetî li herêma Hekaryan û Bahdînan tê gotin. Beyt li ser şerekî ye ku li gundê Qumriyê li herêma Berwariyan li dawiya sedsala 18an di navbera eşîreta Zêbariyên kurd û Tiyariyên nestûrî de qewimiye. Ji bilî aliyên xwe yên edebî, ev beyt wek xezneyeke daneyên li ser tarîxa mehelî û têkiliyên kurd/misilman-nestûrî/mesihî jî daneyên girîng dabîn dike.

Termên serekî: beyt, dîroka devkî, Zêbarî, Tiyarî, Smail Axa, Bahdînan

“The Battle of Qumri Street”: A Narrative Song on an 18th Century Event

Abstract. In this research note a specimen of the “bayt” genre of Kurdish oral literature is presented. The bayt called “The Battle of Qumri Street” is told in Hakkari and Bahdînan regions. It relates a battle that took place between the Kurdish/Muslim Zebari and the Nestorian/Christian Tiyari tribes in the Qumri village of Berwarî region (Amedi in Iraqi Kurdistan) around the end of the 18th century. Besides its highly interesting literary aspects, this bayt is also important in that it stores a wealth of information on the local history and the Kurdish/Muslim and Nestorian/Christian relationships in this micro-region.

Keywords: bayt, oral history, Zebari, Tiyari, Smail Agha, Bahdînan

Destpêk

Di civaka kurdî ya berî moderniyê de dema rûdaneke girîng, balkêş an jî dilsoj biqewimiya dengbêj û şa’îrên kurdan ev rûdan wek beyt û destan vedihonandin û pêşkêşî civakê dikirin. Lewre “beyt” ji bo wê cureya hunera devkî tê gotin ku hikayet an qewimînekê bi terzê strankî dibêje. Dibe ku hikayet qismen wek çîrok jî bê gotin lê qismê esasî tê strîn.¹ Beyta “Şerê Kolana Qumriyê” jî destanek e ku ji aliyê dengbêj û şa’îran ve li ser rûdaneke dîrokî hatiye honandin.

*Lêkolêr û xwendekarê doktoraya Îlahiyatê, Zanîngeha Hakkariyê.

E-mail: yasarkaplan111@gmail.com

¹ Amir Hassanpour, “Bayt,” *Encyclopædia Iranica* (1990), tarîxa dîtîne: 22 îlon 2018, <http://www.iranicaonline.org/articles/bayt-folk-art>

Ev beyteke mîrxasî û qehremaniyê ye. Gundê Qumriyê ku navê xwe daye vê beytê, li devera Berwarî Bala ye ku dikeve navbera Amêdiyê û Çelê. Li vî gundî keleyeke kevnare heye bi navê Kela Qumriyê. Di çavkaniyên kevn de navê wê Kela Hirorê ye.² Li nêzikî vê kelê du gundên bi navê Hiror û Qumriyê hene. Piştî demekê navê Qumriyê li ser kelê hatiye danîn. ‘Eşîreta Berwariyan teqrîben ji heştê gundan pêk tê û mîrên wan li gundê Qumriyê niştecih bûne. Berwarî ji aliyê bakur bi ‘eşîretên Tiyarî û Pinyanişiyîyan, ji başûr bi Doskî Jêriyan, ji rojhilat bi Nêrweyiyan û ji rojava jî bi Guliyîyan re hevşînor in. Ev ‘eşîret herçend berê li ser mîrgeha Hekariyan bûye jî piştî sedsala 18ê bi mîrgeha Bahdînan ve hatiye girêdan û bûye pêgirê mîrên Amêdiyê. Li gundê Qumriyê kolaneke fireh hebûye ku herdu aliyên wê bi dîwarên kevir ve hatine çêkirin. Şerek di navbera ‘eşîreta Zêbariyan û ‘eşîreta Tiyarîyan a mesîhî (nestûrî) de li vê kolanê qewimiye û ev beyt û destan li ser hatiye gotin.

Dîroka beytê

Rûdana dîrokî ya mijara vê beytê di navbera salên 1798 û 1801ê de bûye. Dema Îsmail Paşayê mîrê Bahdînan (salên hukmê wî: 1768–1798) wefat kir, wisa wesiyet kiribû ku piştî wî, kurê wî yê ji hemûyan biçûktir Mihemed Teyar Paşa³ (m. 1818) li şûna wî bibe mîr. Lê belê, giregirên Bahdînan ev wesiyet bi cih neanî û li şûna wî, kurê Îsmail Paşa yê mezin Murad Paşa (salên hukmê wî: 1799–1803) kirin mîr. Îsmail Paşa hemû malê xwe yê giranbiha jî bo Mihemed Teyar Paşa hiştibû. Wî jî ev mal hemû neqlî Kela Qumriyê kiribû.⁴ Heta ku Mihemed Se’îd Paşayê kurê Mihemed Teyar Paşa sala 1825ê bû mîrê Bahdînan, di navbera kur, bira û birazayên Îsmail Paşa de şer û lêkdanan dewam kir. Van mîran li hember hevdu bertil didan waliyên Mûsil û Bexdayê. Waliyan jî kê zêdetir bertil bidaya harîkariya wî dikir. Di van çend salan de ‘eşîretên Bahdînan parçe parçe bûbûn û welat jî bi yekcarî xerab bûbû.⁵ Vê rewşa aloz wisa kiribû ku her pismîrek digel ‘eşîretekê hereket bike. Sala 1777ê⁶ Îsmail Paşayê mîrê

² Abdullah Xurşîd Qadir Aleyî, *El-‘Emairû ‘l-Îslamîyye fi ‘l-Îmadiye we Newahiha*, (Dihok: Spîrêz, 2012), 163–171.

³ Mihemed Teyar Paşa, mîrekî helbestvan, zana û rewşenbîr bû. Bi mexlesa “Xerîbî” helbest nivîsîne. Dîwana Melayê Cizîrî bi destê xwe nesx kiriyê û ew destxet gehîştîye roja me. Bo destxeta Dîwana Cizîrî binêrin Kitêbxaneya Neteweyî ya li Enqere, J. O6 Mil Yz A 5086=1; bo destxetên helbestên Mihemed Teyar Paşa binêrin Se’îd Dêreşî, “Şa’irê Mezin Mihemed Teyar Paşa,” *Kovara Dîrok* 14 (2017), 4–35.

⁴ Yasîn b. Keyrullah el-Umerî, *Ed-Durru ‘l-Meknûn fi ‘l-Measîrî ‘l-Maziyye min ‘el-Qûrûn* (Beyrûd: Darû ‘l-Îstanbûlî, 2011), 975.

⁵ Ji bo wergirtina agahiyên zêdetir derheqê vê serdemê de bnr. Se’îd Dêreşî, “Îsmail Paşayê Êkê Mîrê Behdînan,” *Kovara Dîrok* 4 (2014), 4–31.

⁶ Li gor belgeyê vê dawiyê peyda bûyî ev rûdan sala 1775ê qewimiye. Bnr. Ergin Öpengin, “Kronîkek ji Sedsala 18an li ser Tarîxa Badînan û Mezopotamyaya Bakurî,” *The Journal of*

Bahdînan êrîş anîbû ser Tiyariyên nestûrî; heftê zilam ji wan kuştibûn û 350 hêstir talan kiribûn.⁷ Dema Murad Paşa bû mîrê Bahdînan, Ebdurehîm Begê mîrê Berwariyan xerc û bac neda mîrê nû. Ji ber aloziya navxweyî ya xanedana mîrên Bahdînan her ‘eşîretekê digel mîrekî binemala mîrên Bahdînan hereket dikir. Murad Paşayê mîrê Bahdînan jî Simahîl Axayê Zêbarî ji bo stendina xerc û bacê şande ser devera Berwarê. Dema Zêbarî hatin Kela Qumriyê, Ebdurehîm Begê Berwarî bi dizîka xeber ji Tiyariyan re şand da bên û tola xwe ji Zêbariyan hilînin. Tiyarî jî bi şev têne gundê Qumriyê û sibê şer çêdibe û Simahîl Axayê Zebarî, hevalên wî û gelek ji Tiyariyan têne kuştin. Piştî vî şerî Ebdurehîm Beg jî ji aliyê Murad Paşa ve sala 1801ê tê kuştin.⁸

Çîroka beytê

Beyta “Şerê Kolana Qumriyê” bi kurtî behsa wî şerî dike ku di navbera ‘eşîreta Zêbariyan û ya Tiyariyan de li kolana gundê Qumriyê qewimiye. Li gor naveroka beytê, piştî Îsmâil Paşa wefat kirî (1798), mîrên Berwariyan xerc û dirav nedane mîrê Bahdînan. Mîrê Bahdînan jî Simahîl Axayê Zêbarî vedixwîne Amêdiyê û jê dixwaze ku biçê Qumriyê xerc û dirava ku heft sal e Berwariyan nedaye ji wan bistîne. Simahîl Paşa jî 150 mîrên bijare ji gundê Barzan û derdora wê kom dike û diçe Qumriyê. Simahîl Axa du mîrçak hebûn: navê yekî Hesinê Sor û navê yê dî Zêndê Zer bû. Feqe Ebdurehîmê mîrê Berwariyan pêşwaziyeke baş li Zêbariyan dike û dibêje em amade ne ku xerc û dirava mîrê Bahdînan bidin. Pêncî zilamên Zêbariyan digel Simahîl Axa li mizgefta Qumriyê mêvan dike û her sedên din jî li gundên Berwariyan belav dike da xercê kom bikin. Lê belê, Feqe Ebdurehîm bi dizîka xeber dide gundiyan ku her gundek mêvanê xwe bikuje. Li ser vê çendê her gundek mêvanê xwe yê Zêbarî dikuje. Piştî van kiryanan cabê ji bo Tiyariyan rêdike ku Zêbarî hatine gund, bila bên da tol û heyfa xwe ji wan hilînin. Tiyarî Mesîhiyên xelkê Hekarê bûn. Ew jî şevê tîn û dora mizgefta Qumriyê digirin. Dema Simahîl Axayê Zêbarî bo nimêja sibehê ji mizgeftê derdikeve, pê dihesa ku Feqe Ebdurehîm ew xapandine û gazî Tiyariyan kiriye. Serokê Tiyariyan Melîk Petyo bû. Ew ji Simahîl Axa dixwaze ku şeşxana li milê xwe teslîmî wî bike. Lê belê Simahîl Axa dibêje, “ez çeka xwe teslîmî te nakim.” Û bi vî rengî di kolana Qumriyê de şer di navbera

Mesopotamian Studies 1 (2018), 48.

⁷ Muelîf Xeyrî Me’rûf, *Rewdetû’l- Exbar fi Zikrî Efradi’l-Exyar, mîne’l- Qûrûni’s- Samîn ‘Eşer, Tehqîq: Îmad Ebdusselam Raûf*, (Silêmanî: Muessesetû Jîn, 2010), 85. Zêbariyan di nav leşkerên Bahdînanê de rola sereke dileyistin. Îhtîmal e ji ber vê çendê di navbera Tiyariyan û Zêbariyan de dijminahiyek peyda bûbe.

⁸ Hêrîş Kemal Rêkanî, *‘Eşîretên Behdînan: Danasandineka Cograftî û Kurteyek ji Dîroka wan 1514- 1919*, (Kitêba li ber çapê; Dihok: Sentera Beşikçi ya Zankoya Dihok).

Zêbariyan û Tiyariyan da dest pê dike. Berwarî jî li şerê wan temaşe dikin. Di vî şerî de Hesin û Zênd wek du leheng û qehremanan derdikevin pêş. Beytbêj di dawiya beytê de dibêjin ku ji herdu aliyan du kes tenê rizgar bûne. Yê di hemû hatine kuştin. Zêbariyê ji şer sax xilas bûyî, diçe Zêbarê. Berê xwe dide hinek jin li ser çem hiriyê dişon. Ji jinan re dibêje, “li Qumriyê şer çêbûye û ji bilî min kes xelas nebûye”. Jin dibêjin, “wisa diyar e tu ji şer reviyayî” û wî jî bi şûmikan⁹ dikujin.

Lehengên beytê

Lehengê vê beytê yê sereke Simahîl Axayê Zêbarî ye. Zêbarî ‘eşîretek e li Akrê, gundên bakurê Akrê û rojhilata Amêdiyê. Li dû gotina beytbêjan, Simahîl Axayê Zêbarî birazayê Ehmed Beg e. Ehmed Beg mirovekî Çelî bû. Ji Çelê çûye Amêdiyê. Mîrê Amêdiyê jî ew li gundê Hostanê yê nêzîkî Barzan niştecih kiriye. Vî Ehmed Begî keça xwe dabû Mela Mihemedê¹⁰ bapîrê malbata Barzaniyan. Lewra Barzanî ji bo vî Ehmedî dibêjin “Xal Ehmed”. Ew Zêbariyên digel Simahîl Axa hatine kuştin, xelkê gundên derdora Barzanê ne. Ev dever di nav Zêbariyan de wekî “Beroj” tê zanîn. Barzan hingê bi ser ‘eşîreta Zêbarê ve bû. Piştî bihêzketina şêxên Barzanê, ev mentiqe bi navê Barzan bû ‘eşîreke serbixwe. Ji bilî Simahîl Axa, Hesinê Sor û Zêndê Zer wek du lehengên sereke xuya dikin.

Ebdurehîm Begê Berwarî serokê ‘eşîreta Berwariyan e. Ji vê binemalê re mîrên Berwarê tê gotin. Ew navê axa li xwe nakin. Di beytê de wekî mirovekî xaîn û bêbext tê nîşandan. ‘Eşîreta Tiyariyan a Mesîhî di navbera Çelê û Colemêrgê de niştecih in. Serokên vê ‘eşîretê nasnavê “Melîk” bi kar tînin. Navê serokê wan ê wê demê Melîk Petyo bû. Di beytê de Melîk Petyo wek mêrekî mêrxas xuya dike. Beyt navê mîrê Bahdînan eşkere nake. Lê belê, em li dû çavkaniyan biçin ew mîr bi ihtimaleke mezin Murad Paşa ye. Ji bilî van navan navên hindê kesên Zêbarî û Tiyariyan digel navên hindê gund û deveran derbas dibin; di jênotan de zanyariyên li ser wan dê bêne pêşkêşkirin.

Jêderên beytê û rêbaza tomarkirinê

Me ev beyt ji dengbêj û beytbêjên li devera Hekaryan tomar kirin: Haco Zawîteyî (Çelê), miriye, bandeke tomarkirî ji wî maye; Selîm Peyanîsî (Colemêrg), 68 salî, cotyar; Ehmedê Asmînê (Çelê), 100 salî bi tementir e; Leşker Şîvişkî (Çelê), 60 salî, karmend; Ebdilayê Qasê (Çelê), 70 salî, esnaf.

⁹ Şûmik darek e ji bo şuştin û qutana hiriyê tê bikaranîn.

¹⁰ Mela Mihemedê Barzanî dawîya sedsala 18 û destpêka sedsala 19ê jiyaye. Babê Mela Ebdullah Barzanî û bapîrê Şêx Ebdusselam (m. 1872) e.

Me pêşiyê dengê wan qeyd kir, paşî jî ev qeyd deşîfre û transkrîbe kir. Ji ber ku ev dengbêj û beytbêj hemû yê devereke bûn di navbera varyantên beyt û destanan de cudahiyan pir hindik hebûn. Em dikarin bibêjin van varyantên cuda hemûyan hevdu temam dikirin. Hinek hûrgiliyan li nik varyantekê heyî, dibû ku li nik ya din nebe. Cudahiya van varyantan zêdebarî di kurtî û dirêjîya destanê de derdiket meydanê. Sebebê vê çendê nemana beytbêj û dengbêjen pîspor bû. Jêderên me ji mêj ve ev beyt û destan negotibûn. Lewra heke me piştrastî bi yekî tenê bikira, serûberê beytê hemû dernediket meydanê. Çunkî dema me ev varyantên cuda hemû li ser hev kom dikirin, vê çendê honak û rista rûdanan a destanê birêkûpêktir dikir. Lewra me her varyantek serbixwe durist nekir, berevajî vê, me ev varyant hemû wek varyantekê durist kirin. Ji bo vê çendê du palderên girîng hebûn: destan li heman herêmê hatiye komkirin û hema hema dengbêj û beytbêjan heman bendên wek hev digotin.

Beyt ji aliyê ruxsarî ve

Beytbêjan destan çawa gotibe me wisa transkrîbe kir û çî destkarî di şiklê vegotinê de nekir. Herwiha di kêş û serwaya beytê de jî destkarî nehatiye kirin. Serwa û qafiyeyên bendan yê varyantên cuda pîranî wek hev bûn. Me destkarî di sazkirina bendan de nekiriye. Sazkariya her şeş versiyonan wek hev bûn. Taybetiyên devoka deverê hatine parastin. Vê beytê jî taybetiyên beytên din yê wekî “Hetem”, “Avdel Ūmeran” û “Hespê Reş” li xwe vedigirt. Pîraniya bendên vê beytê sêrêzî ne û her rîstek ji heşt kîteyan pêk tê. Bendên wê lêkdayî û rewan in. Bi selîqeyeke bilind tê xwendin.

Metnê beyta “Şerê Kolana Qumriyê”

Dibêjin dema Simahîl Paşayê mîrê Bahdînan mir, kurê wî Mihemed Teyar Paşa mala xwe ji Kela Amêdiyê bar kir. Êdî piştî hingê li mentîqa Bahdînan mîlmilanê û duberanê dest pê kir. Kesî guhê xwe neda mîrê taze. Berwariyan heft salan xerc û xeraca mîrî neda. Mîrê Bahdînan îna Simahîl Axa (Zêbarî) gazî kire Amêdiyê û jê xwest biçît Berwarê, xerc û xeraca heft salan jê bistînit. Simahîl Axa jî gotê “bila” û zivirî Barzan, deng li Zêbarê kir û Hesinê Sor û Zêndê Zer jî digel sed û pêncî zelam digel xwe rakirin û çû nav Berwariyan li gundê Qumriyê.

Dema Simahîl Paşa mir
Mala Mihemed Teyar Paşa j' kelê bir
Duberanê¹¹ deştê xweş kir

Paşa ferwarek¹² kiriye
Deng li Zêbarê kiriye
Simahîl Axa xwestiye

Dilê mino ji vê kelê
Roj derkeftî ji Enzelê¹³
Firavîna xwe bir kelê

Cotê lawan ser keftiye
Simahîl Axa berahî ye
Hesinê Sor dabû dû ye
Derkê odê vekiriye
Silav-xêrek Mîr dayiye
Mîr wê ber wî ve rabûye:
“Tu l' ser serê Mîr hatiye?”

“Bêje Mîrim te j' min çi ye?”
“Simahîl Axayê cindî ye
Ev Berware terxan bûye¹⁴
Naden deban¹⁵ û xercî ye
Hey Axao teybîr çi ye?”

“Mîrim şola sanahî ye”
Simahîl Axa ziviriye
Qesta Barzanê kiriye
Deng li Zêbarê kiriye

“Cabê b'den Zêbara Beroj
Bêt Hesinê xencer bijkoj
Me Qumriyê şerê dilsoj

Cabê bidene Zêndê Zer
Bila bêt bi şîr¹⁶ û xencer
Qumriyê şerê bêmefer”

Spêde ye, sibe zû ye
Xelk û ‘alem lê cemiye
Li dîwanê rûniştiye
“Axa xêr e te j' me çi ye?”

“Dê biçîn l' ser Berwarî ye
Eve heft sal e baqî ye
Hêj çi dirav nedayiye
B'stînin zêr û mecîdî ye
B'stînin deban û xercî ye”

Sed û penceh mêr jê girtiye
Simahîl Axa berahî ye
Hesinê Sor debrecî¹⁷ ye
Zêndê Zer dabû li dû ye

Simahîl Axa rabûye
Hespê boz siwar bûye
Eskerê wî dabû dû ye
Zêndê Zer digel wî ye
Hesinê Sor debrecî ye

Sibe ye dumana tarî
Yallah mamê Zêbarî
Barîkellah mam Tiyarî¹⁸

¹¹ milmilanê, reqabet

¹² ferman, emir

¹³ Enzel deverêk e li bakurê Urmiyê ku topên Sefewiyan li wê dere dihatin çekirin.

¹⁴ Tîjî, mişt; yanî heddê xwe derbas bûye.

¹⁵ xerc, xûk

¹⁶ şîr

¹⁷ hasilat, mehsûl, tehsildar

¹⁸ Ev bend di beytê de gelek caran tê dubarekirin. Dema ji rûdanekê derbasî rûdana din dibû ev bend dihate gotin. Herwiha heqê mêraniya herdu aliyan jî teslîm dike.

Sibe ye hêj sibe zû ye
Dahol-zirne ber keftiye
Ji Barzanê derkeftiye

Dilê mino ji hingor e
Siwar bû Axayê simbêl sor e
Şevê gehişte Hilor e

Dilê mino yê xudîk¹⁹ e
Zirna diket pîkepîk e
Sîlah diken hîkehîk e
Sertêşt îrane Harîk e²⁰

Dilê mino ji nîharê²¹
Rojê helat li Zêbarê
Têşt îrane Berê Garê²²

Dilê mino di xemê da
Roj helat û tavê lê da
Ser keftin çûne kelê da

Dilê mino bê hîvî ye
Li Amêdyê ser keftiye
Paşa wê pêş ve hatiye

Li Amêdiyê deynayî
Xîvet û çadir vedayî
Wê şevê wê derê mayî

Amêdiyê xwar keftiye
Wê Şêlazan²³ ser keftiye
Li Qumriyê deynadiye²⁴

Dema Simahîl Axa bi mirovêd xwe ve gehişte Qumriyê, Feqe Ebdurehîmê Berwarî hate pêş ve û ew mêvan kirin. Gote Simahîl Axa, “*Axa! Tu bi xêr hatî. Ser çavan em dê xeraca heft salan bideyn.*” Rabû Simahîl Axa digel pêncî mêran li mizgeftê mêvan kirin. Sed zilamêd dî jî li nav gundêd Berwariyan belav kirin da ku xerc û diravî li gundiyan kom biken. Di bin ra jî gote wan gundan, “*Bila her gundek mêvanê xwe bikujî*” û her gundekî mêvanê xwe kuşt. Feqe Ebdurehîm rabû çî kir, cab bo melîkêd Tiyariyan rêkir, gote wan, “*Werin, Simahîl Axa vê derê ye. Çi caran bo we wehe helnakevî.*” Tiyariyan jî komeka mêrçakan rakirin û şevê gehîştin Qumriyê. Hindek felan²⁵ gotin, “*Hema rabin da şevê biçîne li ser mizgeftê û hemiyar bikujîn.*” Belê melîkê wan Melîk Petyo ev çende qebûl nekir. Got, “*Ez çî caran bi hîle xelkî nakujim. Bila bibîte sibe, dê mêr bi mêranî şerê wan bikeyn.*”

¹⁹ xemgîn, damayî, posîde

²⁰ Gundek e li nêzikî Amêdiyê.

²¹ şîn û tazî

²² Deverek e li rojhilat û başûrê Amêdiyê.

²³ Gundek e li nêzikî Qumriyê.

²⁴ Deynandiye. Awayê dema borî ya domdar a lêkera “danan/danîn”ê ye ku di devoka Colemêrgê de dibe “danandin/deynandin”.

²⁵ filehan

Ebdurrehîm miqabil e
Stûyê danayî ser mil e
Girka mirinê girt dil e

“Axa xêr e ma te çi ye?”
“Hatime ser Berwarî ye
B’stînim zêr û mecîdî ye
B’stînim deban û xercî ye
Eve heft sal e baqî ye
We çi dirav nedayiye”

“Simahîl Axa gulbava²⁶
Tu xêr bihêy li ser çava
Dê deyn te zêr û dirava

Simahîl Axa gerdenzer
Tu bi xêr hatî li ser ser
Dê bideyn mal û zêrê zer”

Wan li Qumriyê deynayî
Pêncî mêr digel Axayî
Wan li mizgeftê deynayî

Hindî ew sed mêrêd dî ne
Qonax ber qonax birîne
Gund ber gundî bijandîne²⁷

Mal bi malê rûniştîne
Ebdurrehîmê Berwarî
Hey tu herdu çavan tarî
Kaxez xwendî û hinarî

Rê kir bo Mel’kê Tiyarî
Dê Yallah werin Tiyarî
Nê hatin ser me Zêbarî

Mel’kî wê kaxez xwendiyê
Deng li Tiyarê kiriye
Hewara felan xwestiye

Komek felan jê girtiye
Eve nebît yekî dî ye
Ji Lîzanê²⁸ xwar keftiye

Sêsed fele wê rabûne
Li kihêlan siwar bûne
Ji Gêmanê²⁹ derbas bûne
Li Deştanê³⁰ ser keftîne
Li Serzêrî³¹ peya bûne
Li Qumriyê rûniştîne

Hêşta bedlek³² şevê mayî
Felan d’gotê dê biçîn ser
Hesin û Zêndan deyne ber
Simahîl Axa deyn ber xencer
Bimînin wêrê qelender

Petyo wesa nekiriye
“Min mêr hîle nekuştiye
Bila bibît sibehî ye”

²⁶ nazdar, nazenîn

²⁷ belavkirin (ji “bijandin”)

²⁸ Navê geliyekî ye li Çelê çend gundên Tiyariyan lê bûn û Aşîtê navenda wê bû.

²⁹ Gundekî Tiyariyan e ku bi ser Çelê ve ye.

³⁰ Gundekî Berwariyan e vê gavê bi ser Çelê ve ye.

³¹ Gundekî Berwariyan e li ser sînor e.

³² Wextekî şevê; kurd şevê dikin sê pişk û par.

³³ Nişangirtin, sekvanî

Wextê Simahîl Axa bo destnivêja sibê rabûyî, berê xwe dayê Tiyariyan rex-û-çanên mizgeftê girtîne. Ew jî zivirî hat nivêja xwe kir û ev hale ji Hesin û Zêndî ra got. Wan jî got, “*Dê ew bît ya Xudê hez kirî.*” Dibêjin wextê Axa ji mizgeftê derkeftî, Melîk Petyo hate rêka wî û destê xwe avête şexşana li milê wî. Axa gotê, “*Eve çi ye?*” Petyo got, “*Tu girtiyê min î. Ez dê te bişelînim û vê şexşanê jî bibeme Şîva Lîzanê armancanê³³ pê bikem.*” Axayî got, “*Petyo! Me mêrkuştin dîtiye, belê me şelandin nedîtiye.*” Digel hindê Melîk Petyo xencerek li Simahîl Axa da. Simahîl Axa jî hema demildest xencerek li zikê Petyo da. Hesin nezanî ku Petyo xencer li Simahîl Axa daye. Gote Simahîl Axa, “*Mam! Te bo çi xencer Petyo da. Nê eve dê tovê me bişelînin.*” Îna Simahîl Axa paxila xwe nîşa Hesinî da. Hesin nû têgehişt ku Simahîl Axa birîndar e. Êdî hema bû şer û lêkdan. Şer kefte kolana Qumriyê. Felan her şevê av berdabûne kolanê. Ev ave li kolanê bûbû cemed û pêyê mirovan li ser dîtehisî.

Çi sibe ye, sibe zû ye
Simahîl Axa rabûye
Mesînê xwe helgirtiyê

Çi sibe ye, hêştâ hêj e
Axa girtî destnivêje
Kilavê Dîşo³⁴ keft pêş e

Kilavê Dîşo dîtiye
Simahîl Axa ziv’riye
Wê nivêja xwe kiriye
Hesinê Sor wê rabûye
Zêndê Zer jî dabû dû ye
“Simahîl Axa xêr e, çi ye?”

“Min şevê dî xewnek diye
Komeka felan hatiye
Rexêd mizgeftê girtiyê
Yek ji me jî neziv’riye”

“Axa ser xêrê çi niye
Rojâ mala xwe hatiye

Me hizra hindê kiriye”

Çi sibe ye, sibe zer e
Axa mizgeftê hat der e
Xemla Dîşo kefte ber e

“Simahîl Axao hêbe
Bi hersê dîn û kitêb e
Van felan digel me lêb³⁵ e”

Sibe ye digel beyanê
Rêz bûn derkeftin kolanê
Milî digirît şexşanê

Axa derkefte kolanê
Petyo digirît şexşane
“Bi Incîl û bi Qur’anê
Şexşane naçît Barzanê
Dê bibem Şîva Lîzanê
Dê pê bikem armancanê”

Axa got, “Erê Petiyo
Şelandin karê me niyo

³⁴ Mêrçakekî Tiyarî ye.

³⁵ fêl, fend, hîle

Me bo xwe kuştin girtiyo”
Gotê, “Mam Petyo we nîne
Kuştin li nik me çî nîne
Şelandin li nik me xwîn e

Erê kafirê mel’ûn e
Me kuştin bo xwe girtîne
Şelandin me ser êk nîne

Min sond xwar Tekya Barzanê³⁶
Bi Incîlê paş Qur’anê
Bi her sê telaqêd Banê³⁷
Ta serî neken holanê³⁸
Şeşxane naçît Lîzanê
Dê her biçîte Barzanê”

Petyoyê kurê Narincê
Sertêştê dixwet birincê
Xencer deyna li qolincê

Binêrin fele ew gav e
Xencerek Axayî dave
Xwîn paxilê pengiyave³⁹

Nêrin⁴⁰ fêlê, nêrin fendê
Melik Petyo berazê lendê⁴¹
Xencerek Axa helkendê

Simahîl Axa keft û rabû
Reşerihana yek ta bû
Xwîn paxilê pengiyabû

Xencerek li Petyo dabû
Savara kel jê berdabû⁴²

Simahîl Axa zirav e
Awiryek paş xwe ve dave
Xencer kêşa û hejyave
Li ser ûrê Petyo dave
Savara kel daqutave

Simahîl Axa cindî ye
D’bên Hesinek li pişt wî ye
Tênegehişt ka çî bûye

“Simahîl Axa tu dîn î
Ma tarî ye, tu nabînî
Tu hosa zû dest d’helînî

Xencerê Petyo wertînî
Nifşê Zêbarê d’qelînî
Qira me vê derê tînî”

“Hesino mamê we nîne
Giyane mamê we nîne
Ya tu dibînî ew nîne
Te hay j’ halê Mamê nîne

Tijî paxila min xwîn e
Heke dişêy dest helîne
Çi bira digel min nîne”

“Biryê te nê her ez im
Ez bi şemala şeş gez im
Nerevîme û nabezim

³⁶ Di vê dere de anakronîzmek heye, ji ber ku wê demê Tekya Barzan hêj nehatibû damezrandin; ihtimalen lêanîna beytbêjên paştir e.

³⁷ Jîna Simahîl Axayê Zêbarî ye.

³⁸ Navê leyîzeke kurdan e.

³⁹ berhev bû

⁴⁰ binêrin

⁴¹ Kendalê bi rik, kendalê lehiyan ax jê vekirî û kûr kirî, diwateya kendê.

⁴² Melîk Peyto di taştê de birinca savarê xwariye. Dema xencerê zikê wî dirandiye savara xwarî rijiyaye.

Xerimê⁴³ van gewran⁴⁴ ez im

Simahîl Axa tiştekek nîne

Şalê birînê b'şidîne

Te şol min û felan nîne”

Hey Hesino, lawê qemer

Xenanîşo⁴⁵ wê kefte ber

Wey kafiro tu bêmefer

Xencerek deyna pûrtê ser

Li bin erzinkê kire der

Deskê xencerê bû du ker

Tola Axayê gerdenger

Fele hatin beramberê

Şkestî zîlana⁴⁶ xencerê

Hesin me'tel bû vê gerê⁴⁷

Tiyariyan coçek lê best⁴⁸

Hesinî xwe avêt ji qest

Xencera Dişo gehişt dest

Qedemê Tiyariyan şkest

Hesino, mamô Hesin î

Kolanê xwe dipesinî

Xencera wekî gêsînî

Heçiyê girt pê hincinî

Hesin diçîte kolanê

Wê dikêşînît debanê⁴⁹

Tiyarî d'xwazin yemanê

Li wê ve têtin Zêndê Zer

Destê xwe alandî xencer

Heçî gehiştê wî da ber

Li Tiyariyan bû hewar

Her çar milan da hatin xwar

Wekî ew gurgêd birîndar

Yallah ya mamê Zêbarî

Barîkellah bo Tiyarî

Xwîn devê misriyan d'barî

Nê hindî Hesin û Zênd in

Herdu lawêd çî kimêd in

Ji veşerê bê umêd in

Hey Raman e, Remezan e

Çipeçipa beristan e⁵⁰

Gurî⁵¹ d'kevin murîdane⁵²

Çî şerê bêberevan e

Çî sibe ye, d'bêm beyan e

Berwariyan dergeh dadane

Hatin temaşa şeran e

⁴³ neyar, dijmin

⁴⁴ Peyva “gewr” bi menaya “kafir” hatiye gotin; di eslê xwe de ji gabrâya (mirov) aramî hatiye, ji sedsalên 9–10î ve bi maneya “Zerduştî” an jî “agirperest” hatiye bikaranîn, lê piştî wextekî maneyeke menfî û pejorativî hilgirtîye û cihê “nebawermend” an jî “yê ne ji dinê heq” girtiye. Bnr: Mansour Shaki, “Gabr,” Encyclopædia Iranica, tarîxa dîtîne : 22 îlon 2018, <http://www.iranicaonline.org/articles/gabr->

⁴⁵ Mêrçakekî Tiyariyan e.

⁴⁶ destikê xencerê

⁴⁷ vê carê

⁴⁸ “Coq” peyveke aramî ye ku tê me'naya kombûnê an qoroya ku li dêrê îlahîyan dixwîne.

⁴⁹ “Deban” li vê derê me'naya devê şûr û xenceran dide.

⁵⁰ Berdeqanê, qumaşê keviran dikin tê de û diavêjin.

⁵¹ pêt û agir

⁵² Di peyva murîdiyê de jî anakronîzm heye. Ji bo kesên girêdayî Tekya Barzanê gotine murîd û dêwane. Ev têgeh piştî avabûna Tekya Barzanê li dawîya sedsala 19an peyda bûye.

Berwariyêd dil wek berî
Ser xwe da digirin derî
Têne penceran pêş şerî

Ew Qurtasê mala Pîrî⁵³
Dest danabû li ser şîrî
Hûn xilas neken xinzîrî

Hey Qurtas û fele cot in
Çeqmaqêd⁵⁴ ewan bizot in
Nê mêr nîne melkemot in

Ew û fele ber êk d'mînin
Herdu tivengan d'helînin
Çeqmaqan lêk dişeqînin

Dema fele çeqmaq şeqand
Qurtasî nemabû çi reng
Belê barît neçû tiveng

Dema Qurtas çeqmaq şeqand
Depê sîngê fele heland
Serdilka feleyî firand

Têzika⁵⁵ fele helkirî
Qurtasî dest da agirî
Reşik piştta fele durî⁵⁶

Pîr Bilolê⁵⁷ di girovir
Te, destî da debana durr
Wî perasiyêd felan helberr

Çi sibe ye, dinya tezi
Şer dakeftibû nav rezî
'Ezo tayê şimkê bezî
Wê d'kujît berazêd kezî

'Ezo ye, babê mela yî
Heft sal e Barzan dilmayî
Destê xencerê badayî
Hevde hejde erdî dayî

'Ezo⁵⁸ ye, babê Pirmîs e
Te, destî xencera rwîs e
Bo Zêbariyan kir namîs e

Hesinê Sor, Zêndî xurî
Heta dor kelekê ziv'rî
Serê duwanzde felan birrî

Bi gelte⁵⁹ bûn, bi gelte bûn
Li kolanê bi şelte⁶⁰ bûn
Belê Tiyarî zêde bûn

Hey tu Êwitkê⁶¹ Mêrganî⁶²
Nê tu pilingê zeman î
Şer hîle ye tu dizanî

Hey tu Mişkoyê Gipeyî
Mêro ji mêran zêdeyî
Xencer ji didanê seyî
Şer hîle her karê te yî

⁵³ Mêrçakekî Zêbariyan e.

⁵⁴ Peyva "çakmak" a tirkî ye; maneya tetik an celebok û şeqandina tivingê dide.

⁵⁵ têz û barûd

⁵⁶ dirûn

⁵⁷ Mêrçakekî Zêbariyan e.

⁵⁸ Mêrçakekî Zêbariyan e.

⁵⁹ serûbin

⁶⁰ tevlihev

⁶¹ Mêrçakekî Tiyarî ye.

⁶² Gundekî Tiyariyan e ku bi ser Çelê ve ye.

Hesen û Husên hêj kur in
Xencerê destî digirin
Perasiyêd felan dibirin

Wê li dû tê, wê li dû tê
Hesinê Sor e li dû tê
Çeqmaqê didet barîtê
Fîrandî kepra Aşîte⁶³

Feleyî dest da debanê
Zêndî dest avêt şeşxanê
Dirandî kepra Qesranê⁶⁴

Kolana Qumriyê tarî
Xwîn devê Misriya d'barî
Barîkellah mam Zêbarî
Rûreş bît Mîrkê Berwarî

Çi sibe ye, dinya tal e
Şor kirin bendêd mertal e
Me j' Xudê ferset êqbal e
Wê d'kujin berazêd kal e

Çi sibe ye, dinya hîn e
Misrî destan qerimfîne
Destê wan girt bez û xwîne

Binêrin Hesin û Zênda
Bendêd şîran lêk girê da
Şer bire kolanê pê da

Xulamê te bim debanê
Terman bavêje kolanê
Tu seran bike colanê⁶⁵

Qorî dikevît felan e
Nirrî d'kevît murîdan e
Teqeteqa şeşxanan e
Se naxot goştê însan e

Kolana Qumriyê teng e
Van şeşxanan veda deng e
Hana⁶⁶ Zêbarê dereng e

Kolana Qumriyê kûr e
Şeşxanan bû lûrelûr e
Hana Zêbarîyan dûr e

Kolana Qumriyê pan e
Şeşxane lê bûne tan⁶⁷ e
Şerê Zêbar û Felan e

Yallah çi dûmana tarî
Barîkellah mam Zêbarî
Rûreş bît Mîrkê Berwarî

Zêbarî gurgêd di har in
Çeqmaqêd wan her siwar in
Xasma Tiyarî neyar in

Kolana Qumriyê rast e
Xwîn li erdî bûye mast e
Zêbarî yê d'mayî panzde

Kolana Qumriyê deşt e
Ji kelexan bûye mişt e
Zêbarî yêd mayî heşt e

Kolana Qumriyê b'dar e
Xwîn barî wekî rûbar e
Zêbarî yêd mayî çar e

⁶³ Mezintirîn gundê Tiyariyan e ku bi ser Çelê ve ye.

⁶⁴ Gundekî Tiyariyan e ku bi ser Çelê ve ye.

⁶⁵ hêran

⁶⁶ hewar, harîkarî

⁶⁷ perjan, sênc; bi "t"ya şîdandî ya wek di peyva teyr de tê xwendin.

Ji spêdê heta hingorê
Kolan ji terman bû girê
Mam Hesinî neman çi rê

Êvar e d'bêm dinya zer e
Tiyarî kom bûn li ser e
Mam Hesin li xwînê wer e

Çi êvar e dinya tal e
Şerî qet nekir betale
Hesinî neman mecal e

Evan fêris û kenkena⁶⁸
Li dûrî mal û mewtena⁶⁹
Serê xwe [b'] axa sar ve na⁷⁰

Bibliyografi

Aleyî, Abdullah Xurşîd Qadir. *El- 'Emairû 'l-Îslamiyye fi 'l-Îmadiye we Newahiha*. Dihok: Spîrêz, 2012, 163-171.

Dêreşî, Se'îd. "Îsmail Paşayê Êkê Mîrê Behdînan." *Kovara Dîrok* 4 (2014), 4-31.

Dêreşî, Se'îd. "Şa'îrê Mezin Mihemed Teyar Paşa." *Kovara Dîrok* 14 (2017), 4-35.

Hassanpour, Amir. "Bayt." *Encyclopædia Iranica* (1990), tarîxa dîtîne: 22 îlon 2018, <http://www.iranicaonline.org/articles/bayt-folk-art>

Muelîf Xeyrî Me'rûf. *Rewdetû 'l-Exbar fi Zikrî Efradî 'l-Exyar, mîne 'l-Qûrûnî's-Samîn 'Eşer*, ed. Îmad Ebdusselam Raûf. Silêmanî: Muessesetû Jîn, 2010.

Öpengin, Ergin. "Kronîkek ji Sedsala 18an li ser Tarîxa Badînan û Mezopotamyaya Bakurî." *The Journal of Mesopotamian Studies* 1 (2018), 43-56.

Rêkanî, Hêriş Kemal. *Eşîretên Behdînan: Danasandineka Cografi û Kurteyek ji Dîroka wan 1514- 1919*. (Kitêba li ber çapê) Dihok: Sentera Beşikçi li Zankoya Dihokê.

Shakî, Mansour. "Gabr." *Encyclopædia Iranica*, tarîxa dîtîne: 22 îlon 2018, <http://www.iranicaonline.org/articles/gabr->

El-Umerî, Yasîn b. Xeyrullah. *Ed-Durru 'l-Meknûn fi 'l-Measîrî 'l-Maziyye min 'el-Qûrûn*. Beyrûd: Darû 'l-Îştanbûlî, 2011.

⁶⁸ girgire, maqûl

⁶⁹ welat, weten

⁷⁰ Forma dema borî ya lêkera "nan", ku di reha "danan/danîn"ê de jî ye.